

УДК 091(477.83-25)“15/17”:001.891

РУКОПИСНІ МІНЕЇ, СТВОРЕНІ У ЛЬВОВІ У XVI – НА ПОЧАТКУ XVIII ст., ЯК ДЖЕРЕЛО КНИГОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Марія ГОЛУБ

Український католицький університет,
вул. І. Свенціцького, 17, м. Львів, 79011, Україна, тел. (032) 240-99-40

У публікації розглядаються кириличні Мінеї, переписані у XVI – на початку XVIII ст. у Львові, що зберігаються у Львівському історичному музеї, Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаніка та Народовій бібліотеці у Варшаві, як джерело для дослідження середовища переписувачів, покупців та замовників кодексів, оформлення та будови книжкового блоку. Зроблено огляд цих рукописів, маргінальних записів та подано їх короткі описи.

Ключові слова: рукописна книга, Львів, переписування книг.

Середньовічний та ранньомодерний Львів був одним із великих центрів переписування книг. Дослідники історії книги, які цікавилися кодексами, створеними у нашому місті, переважно надавали опис або окремих рукописів, або ж певних аспектів книгописання (палеографії, мистецького оформлення та ін.)¹.

¹ Петров Н. И. *Описание рукописных собраний, находящихся в г. Киеве.* – Москва, 1891. – Вып. 1; Стоянович Љ. Стари српски записи и натписи. Скупио их и средю Љуб. Стоянович // *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа.* – Београд, 1902–1904. – Књ. I–III; Гнатюк В. Зносини українців з сербами // *Науковий збірник, присвячений професорови Михайлові Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904).* – Львів, 1906; Крип'якевич І. П. Львівська Русь в першій половині XVI віку // *Записки НТШ.* – Київ, 1907. – Т. 78. – С. 26–50; Його ж. З історії книги у Львові. Рукописна книга до половини XVI ст. // *Українська книга.* – Львів, 1937. – № 1. – С. 6–8; Свенціцький І. *Опис рукописів Народного Дому з колекції Ант. Петрушевича.* – Львів, 1906–1911; Його ж. *Опис музея Ставропигійського інститута во Львові.* – Жовква, 1908; Запаско Я. П. Орнаментовані рукописи XI–XVI ст. в книгозшивах Української РСР // *Матеріали з етнографії та художнього промислу.* – Київ, 1957. – Вип. 3. – С. 112, 113; Його ж. Рукописна книга як джерело вивчення народного мистецтва минулого // *Народна творчість та етнографія.* – Київ, 1957. – Кн. 2. – С. 108–115; Його ж. *Орнаментальне оформлення української рукописної книги.* – Київ, 1960; Його ж. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга.* – Львів, 1995; Ісаєвич Я. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* – Київ, 1966; Його ж. *Джерела з історії української культури доби феодалізму.* – Київ, 1972; Różycki E. *Z dziejów książki we Lwowie w XVII wieku. Studia nad introligatorstwem i handlem książką.* – Katowice, 1991; Александрович В., Мицько І. Архієрейський Служебник і Требник Івана Боярського // *Пам'ятки України.* – 1993. – № 1–6. – С. 74–84; Боянівська М. Б. *Українська рукописна книга в XV – першій половині XVII ст.: виробництво і поширення* / Автореферат дис. [...] канд. іст. наук. – Львів, 1994; Ясіновська О. *Каталог кириличних рукописних Євангелій XV–XVIII століть зі збірки Львівського історичного музею.* – Львів, 1996; *Славянские рукописи Афонских обителей* / сост. А. А. Турило и Л. В. Мошкова под ред. А.-Э. Н. Тахиаоса. – Фессалоники, 1999; Фрис В., Дзьобан О. Кирилична рукописна книга // *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 20–21 вересня 1996 року.* – Львів, 1999; Фрис В. *Історія кириличної рукописної книги в Україні X–XVIII ст.* – Львів, 2003; Фрис В., Голуб М. Книгописання у Львові у XVI–XVIII ст.: збережені кодекси та джерела // *Львів: місто,*

Львівські Мінеї у науковій літературі згадуються досить побіжно. Дослідникам відомо дев'ять таких кодексів². З них п'ять зберігаються у збірці Львівського історичного музею (далі – ЛІМ)³; чотири – у Відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (далі – ЛННБУ)⁴. Один кодекс дослідити *de visu* не вдалося, оскільки він зберігається у Варшаві⁵.

Мінея – це церковно-богослужбова книга, що містить змінні частини богослужінь нерухомих церковних свят на кожен день місяця окремо⁶. За своїм призначенням вони діляться на Мінеї служебні та Четы⁷. Мінея Четы – це збірка життєписів святих, розташованих в календарній послідовності вшанування пам'яті цих святих церквою, призначена для позабогослужбового читання⁸. Служебні мінеї використовують у церковних службах. За змістом вони поділяються на загальні, святкові і місячні. Мінея загальна містить змінні частини богослужінь окремо для кожного класу святих, за лико святих і видами свят. Служби загальних мінеї відправляються, коли на один день у календарі записано двоє або більше святих одного сонму і служби їм немає в інших службних Мінеях, якщо у місячних Мінеях немає служби певному чи служба є лише в скороченому варіанті, або ж коли парафіяни не могли придбати 12 місячних Міней⁹. Мінея святкова (Цвітна) містить тексти богослужінь Господніх, Богородичних церковних свят та свят особливо шанованих святих¹⁰. У Мінеї місячній ці тексти розміщені в календарному порядку за місяцями та днями. Така Мінея складається із 12 книг, по одній на кожен місяць року. В один кодекс можуть входити тексти служб на один, два або три місяці¹¹.

Збережені львівські – це служебні та місячні Мінеї. Один із досліджених кодексів – Торжественник Мінейний¹² – містить життя святих.

Найдавнішим із досліджених кодексів є Мінея на січень–лютий, переписана у 1542–1551 рр. Андрієм писарчуком¹³.

Мінея на листопад–грудень 1543 р.¹⁴ та Мінея на січень–лютий 1548 р.¹⁵ були створені однією людиною. У першій переписувач називає себе Антоном, попом львівським, родичем львівським. За кілька ж років він – Антон Іринкович, піп Богоявленський на передмісті Галицьким, родич, а також дідич львівський.

суспільство, культура. Матеріали міжнародної конференції. – Т. 7 (У друці); Голуб М. Книгописання у Львові: історіографія // *Рукописна та стародрукована книга. Збірник праць міжнародної наукової конференції. XIII Федоровський семінар.* Львів, 5–6 травня 2006 р. (У друці).

² Петрушевич А. *Дополнения ко сводной галицко-русской летописи съ 1600 по 1700 годъ.* – Львов, 1891; Крип'якевич І. П. *Львівська Русь в першій половині XVI віку...* – С. 26–50; Його ж. *З історії книги у Львові. Рукописна книга до половини XVI ст. ...* – С. 6–8; Свенцицкий И. С. *Опись музея...*; Баландюк М. *Служебні Мінеї // Рукописна україніка...*; Фрис В., Голуб М. *Книгописання у Львові у XVI–XVIII ст. ...*

³ ЛІМ, Рук. 54, 61 (60), 62, 63, 161.

⁴ ЛННБУ, МВ – 421, МВ – 91, МВ – 92, Oss. – 38.

⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie, oddział rękopisów, акс. 2805.

⁶ Пуряева Н. *Словник церковно-обрядової термінології.* – Львів: Свічадо, 2001. – С. 75.

⁷ Баландюк М. *Служебні Мінеї...* – С. 310–311.

⁸ Пуряева Н. *Словник церковно-обрядової термінології...* – С. 75.

⁹ Баландюк М. *Служебні Мінеї...* – С. 312.

¹⁰ Пуряева Н. *Словник церковно-обрядової термінології...* – С. 75.

¹¹ Баландюк М. *Служебні Мінеї...* – С. 315.

¹² ЛННБУ, Oss. – 38.

¹³ ЛІМ, Рук. – 54, Свенцицкий И. *Опись музея...* – С. 17.

¹⁴ ЛІМ, Рук. – 62.

¹⁵ ЛІМ, Рук. – 63.

Мінею на березень–квітень 1566 р.¹⁶ і Мінею на травень–червень 1567 р.¹⁷ переписав дяк Андрій.

Переписувач Торжественника Мінейного, створеного 1603 р.¹⁸, свого імені у досить великому покрайньому записі не згадав.

Ім'я переписувача Мінеї на грудень 1616 р.¹⁹ також залишається невідомим.

Мінея на жовтень–листопад 1703 р.²⁰ переписана Теофілом Дунаєвським, ієромонахом Домашівського монастиря, при львівській церкві Успіння Пресвятої Богородиці, куди його запросив Йосиф Скольський, намісник храму св. Юрія. Він також переписав Мінею на березень 1705 р.²¹ Третя Мінея, переписана Т. Дунаєвським вже для Домашівського монастиря при церкві св. Миколая (філії церкви Успіння Пресвятої Богородиці) у 1712 р., зараз зберігається у Варшаві²². У фондах ЛННБУ зберігаються ще п'ять Міней, які він виконав для того ж монастиря²³.

Покрайні записи вказують, що майже всі переписувачі були особами духовними. Лише один із них був писарчуком²⁴. Можливо, саме тому жоден із переписувачів не вказав мотивів, що спонукали його до такої праці, адже для духовних людей переписування книг могло бути одним із обов'язків, або ж покуютою.

Один із переписувачів – Теофіл Дунаєвський – не був львів'янином²⁵. Однак, оскільки він створив книги у Львові і для львівської церкви, ймовірно, що переписувалися ці Мінеї із якогось місцевого, львівського зразка.

У п'яти книгах записи прямо вказують, що їх створено у Львові: “писана бы(с) ... въ градѣ илвовѣ”²⁶, “Списана бы(с) во градѣ и(л)вовѣ”²⁷, “Списаса ... въ лвовѣ мѣстѣ”²⁸, “Списаса ... Въ лвовѣ мѣстѣ”²⁹, “въ бгомь сїсаємьмь граде илвовѣ”³⁰. Те, що решта книг також були створені тут, впливає із записів переписувачів. У Мінеях 1566 р. та 1567 рр. зазначено, що кодекси переписано “накладом бгбобо(и)наго мѣжа пнѣ иако(в) / мосеввича мещанина лво(в)скаго”, який її “прида(л) кѣ цркви бж стго бго явленниа до / лвова на галицкое предмѣста”³¹. У Мінеї 1616 р.³² запис вказує, що “пи(л)ны(м) старана(м) в(т)ца / фешдора, пре(с)витера цркве, стго великомѣченика / хва фешдора Тирона : ве ллове. накладо(м) / и кошто(м) всѣхъ парафѣя(н). помѣненое цркве / сїа книга мѣна мѣса(ч)наа ... исправлена е(ст) и више / речено цркви / в(т)дана”. Очевидно, що книги було створено при цих церквах, адже навряд чи

¹⁶ ЛІМ, Рук. – 161, Свенцицкий И. Описание музея... – С. 20–21.

¹⁷ ЛІМ, Рук. – 61 (60); Свенцицкий И. Описание музея... – С. 21.

¹⁸ ЛННБУ, Oss. – 38. Петрушевич А. Дополнения ко сводной галицко-русской летописи... – С. 17.

¹⁹ ЛННБУ, МВ – 421. Баландюк М. Служební Мінеї... – С. 316.

²⁰ ЛННБУ, МВ – 91, Баландюк М. Служební Мінеї... – С. 315.

²¹ ЛННБУ, МВ – 92; Баландюк М. Служební Мінеї... – С. 315.

²² Biblioteka Narodowa w Warszawie (далі – BN), акс. 2805.

²³ Баландюк М. Служební Мінеї... – С. 315.

²⁴ ЛІМ, Рук. – 54: андреи писарчикъ (арк. 341 зв.).

²⁵ ЛННБУ, МВ – 91: ієромонахомъ шцем Оевфиломъ : а постри / женцемъ Монастиря домашовского; МВ – 92: ієромона / хомъ шцемъ Оевфиломъ ; а постриже(н) / цемъ Монастиря Домашовского (арк. 146).

²⁶ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

²⁷ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

²⁸ ЛННБУ, МВ – 91, арк. 367.

²⁹ ЛННБУ, МВ – 92, арк. 146.

³⁰ ЛННБУ, Oss. – 38, арк. 555.

³¹ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.; Рук. – 61 (60) з варіантом: исписаны сїа / книги за старанїи(м) бгбобо(и)наго мужа пнѣ иако(в) / мосеввича мещанина лво(в)ски и и(х) / же то прида(л) ку цркви бж(и)и до стго бго / явленниа (арк. 111 зв.).

³² ЛННБУ, МВ – 421, поаркушний запис на арк. 6 зв. – арк. 10.

у такий великий центр книгописання, як Львів, необхідно було завозити з інших міст чи сіл такі прості і необхідні у повсякденному церковному вжитку книги.

У маргіналіях українських кодексів часто зустрічаються своєрідні “самовизначення” – характеристики, які переписувачі дають самі собі. У досліджених Мінеях лише диякон Андрій називає себе “рабом Божим”³³.

Записи переписувачів надають інформацію і про покупців кодексів. Так Мінею 1543 р. “коупи(лї) гри(цї) шпоунть / ис панею своєю анною из блгоро(д)ным чады...”³⁴. Мінею 1548 р. того ж переписувача – Антона Іринковича – придбав “па(н) жу(к) козма крє(щ)ное има”³⁵. Водночас пізніші покупці цієї ж книги не вказали своїх імен, обмежившись загальною назвою ктиторів: “сія книга Куплена є(и) ктитор / ми”³⁶.

Мінею 1566 р. створено за кошти “пнїа иако(в) / мосеєвича мешчанина лво(в)ска-го”³⁷. Переписування Мінеї 1576 р. також оплатив він: “за старанї(м) ... пнїа иако(в) / мосеєвича мешчанина лво(в)ски”³⁸.

Мінею 1616 р.³⁹ придбали всі парафіяни церкви Феодора Тирона (можливо – на Краківському передмісті⁴⁰).

Мінею 1703 р., переписану Теофілом Дунаєвським, було замовлено “вцємъ иг҃меномъ : іѡсифомъ сколскимъ : / монастыра Домашовского : на тои часъ / бѣдѣчаго намѣстникомъ Єдноралнымъ Ка / тедрѣ лвовской : с(т) : геѡргїа”⁴¹. Очевидно, створення Мінеї 1705 р.⁴² тим же переписувачем також фінансував Й. Скольський.

За дослідженими записами простежується тенденція, коли на переписувача вказує слово “працею”⁴³, “працею и пилностію”⁴⁴ чи “за справою и пилностію”⁴⁵, на замовника – “старанїм и накладом”⁴⁶ чи просто “старанїєм”⁴⁷.

При створенні Мінеї зазвичай знали, для якого храму їх переписують. У кількох львівських Мінеях є відомості про те, де їх було створено.

Чотири кодекси було переписано для церкви Богоявлення на Галицькому передмісті: “придали сеєю / минеє генваревую цркви стго Бгоавленїа на премѣстю / гали(ц)ко(м)”⁴⁸, “коупи(лї) сію минею до стго бго / авленї на пере(д)мѣстьє галиц-кое”⁴⁹, “прида(л) кѣ цркви бж стго бго явлениа до / лвова на галицкое предмѣстїа”⁵⁰, “прида(л) ку цркви бж(и) до стго бго / явлениа”⁵¹. Мінею 1616 р. було куплено до церкви Феодора Тирона⁵².

³³ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.; Рук. – 161, арк. 262 зв.

³⁴ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

³⁵ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

³⁶ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 8.

³⁷ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

³⁸ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.

³⁹ ЛІННБУ, МВ – 421, арк. 7–8.

⁴⁰ Крип’якевич І. П. Львівська Русь в першій половині XVI віку... – С. 49.

⁴¹ ЛІННБУ, МВ – 91, арк. 367.

⁴² ЛІННБУ, МВ – 92.

⁴³ ЛІННБУ, МВ – 91, арк. 367.

⁴⁴ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.; Рук. – 63, арк. 349 зв.

⁴⁵ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.; Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁴⁶ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111; Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁴⁷ ЛІННБУ, МВ – 91, арк. 367.

⁴⁸ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

⁴⁹ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

⁵⁰ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁵¹ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.

⁵² ЛІННБУ, МВ – 421, арк. 7–10.

Дві Мінеї створено при церкві Успіння Богородиці: “Списаса сіа книга : При храмѣ оуспеніа престои бѣи”⁵³, “Списаса сіа книга Рекомаа мартъ : / Въ лвовѣ мѣстѣ : При церквѣ оуспе / нїа пресѣта бѣи и прѣсно дѣви марїи”⁵⁴. Один кодекс переписано при її філії, церкві св. Миколая⁵⁵. Саме ці книги 1703, 1705 та 1712 рр. є свідченням того, що поява друкарства у Львові не змогла витіснити книгу рукописну, а книгописання у місті існувало й на початку XVIII ст. Документи також фіксують, що Ставропигійське братство, яке друкувало книги, окремо купувало папір “Мінеї писати”⁵⁶.

Як свідчать записи, мотиви купівлі книг були схожими. У більшості випадків за це сподівалися заслужити у Бога здоров’я та спокійного життя, а також відпущення гріхів після смерті: “собѣ на з(д)равїе а по смѣрти / на вѣчную пама(т)”⁵⁷; “хотїачи собѣ / зьеднати ѿ бѣа спѣ(с)ніе дѣи и ѿпущенїе / грехов посе(м) дочесно(м) животоѣ вбцованїе / со стѣми во цѣ(р)тви нб(с)нѣм егож емѣ да бже / полѣчити а се зде пожити неметѣ(ж)но(м) жити(и) / в цѣломѣ(д)ри в бѣо бо(и)ности до ча(с)ѣ его(ж)”⁵⁸; “За здравїе и за ѿпущенїе / грѣхо(в) и(х)”⁵⁹.

У покрайніх записах багатьох українських рукописів можна зустріти традиційне прохання переписувача до читачів книги не проклинати його за допущені помилки. У львівських Мінеях таке прохання є у кодексах, переписаних Теофілом Дунаєвським, причому тут воно набирає також характеру настанови для читача: “Молю / оубо васѣ ѿцы стѣи и Братїа : аще вбра / щете поползновенїе в неї: Дѣом кро(т)о / сти исправлїте : азѣ брєнною рѣкою / сіа писахѣ : Простѣтѣ ма всемѣ дѣлѣ по / трѣдившемсѣ : Блѣгословѣте а не клєнѣте : / ащели коє поползновенїе вбращєши / нєлѣнисѣ возлюбленне читель / никѣ взати пюро и черни / ло и поправити”⁶⁰. Переписувач Торжественника Мінейного залишив запис такого ж типу: “Вы братїе еже ѿ хрѣ(с)тѣ дѣво(н)ства. Стѣи / ѿци читаючи исправлїте. а за на(с) грѣ / шныхѣ бѣ мл(с)тїваго молѣте а не клєнѣте. / А вы братїа ѿ прости(х) кто ко(л)вєкѣ сію кни / гоу читати боудєтѣ, наисправленїе и на / спсєнїе дѣшамѣ вашимѣ. та(к) же ваши(х) мл(с)тїва(г) / бѣ просѣте. Абы намѣ вл(д)ка гѣ їс хс мл(с)тї(в) / бивѣ въ днѣ правдиваго суда своего”⁶¹.

Традиційними в українських маргіналіях є й заборони віддаляти кодекс від церкви, для якої його придбали, що часом супроводжуються прокляттями тих, хто наважився б таке вчинити. У згаданих Мінеях заборони з погрозою зустрітися з “розбїйником” на Страшному Суді зустрічаються тричі: “если(ж) бы мѣль хто ѿдалити ѿ црѣкве стго / бѣоавленїа бжде(м) с ни(м) сж(д) мѣти въ страшны(и) днѣ сжда / хва та(к) со разбоинико(м) со злодѣе(м) сты(х) црѣквіи”⁶²; “если(ж) бы мѣль хто ѿдалитї / ѿ црѣквѣ стго бѣоавленїа вражїи(м) навѣто(м) хочж с ни(м) / сж(д) мѣти въ страшны(и) днѣ сжда бжїа тако со разбои / нико(м) сты(х) црѣквіи”⁶³; “а кто бы мал тїи книги ѿдалити ѿ стѣа / [...] сѣд хочю с ним мѣти на страшном сѣдѣ / тако со разбо(и)ником и

⁵³ ЛННБУ, МВ – 91, арк. 367.

⁵⁴ ЛННБУ, МВ – 92, арк. 146.

⁵⁵ ВВ, акс. 2805.

⁵⁶ Фрис В. *Історія кириличної рукописної книги в Україні...* – С. 104.

⁵⁷ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.; Рук. – 62, арк. 172 зв.

⁵⁸ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.; Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.

⁵⁹ ЛННБУ, МВ – 421, арк. 10–10 зв.

⁶⁰ ЛННБУ, МВ – 91, арк. 367, МВ – 92, арк. 146 (запис аналогічний).

⁶¹ ЛННБУ, Осс. – 38, арк. 555.

⁶² ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

⁶³ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

со злодѣем црковным”⁶⁴. Прокляття є лише в одному записі, де поряд передбачена можливість не просто “віддалення” книги від церкви, а й її продажу, обміну чи застави: “Прето хто бы смѣль таковое / дѣло ѿ сѣа стѣа цркве, таки(м) колвекъ спосо-бо(м) / ѿдалити, или продати, или ш(б)мѣннати / любо заставити, любо наню заставне дати / да бѣде(т) прокла(т) ѿ стѣ(х) ап(с)ль, и стѣхъ / богоно(с)ны(х) ште(ць). иже во никеи / нынѣ и при(с)но и во вѣки вѣкомъ ами(н)”⁶⁵.

У пограничних записях досліджених кодексів часто згадуються правлячі особи того часу – королі, єпископи і міські старости: “при епи(с)кпѣ макарїи / крило(с)ко(м) и лво(в)ско(м) и кама / нца по(д)льскаг / ...за ве(л)ко(г) краля жи(к)гимонта старо(г) / и кралевои є(г) Буны и кра(л) младо(г) жи(к)гимонта младо(г) и за старосты / л(в)овска(г) Ваднауска”⁶⁶; “за ве(л)кого / краля жикгимонта и при кралево(и) боунѣ и прии(х) снбѣ / новокороуновано(м) князи велико(м) жикгимо(н)тѣ авгоустѣ / и при старостѣ ве(л)ко(м) и(л)вовско(м) андривоши”⁶⁷; “И при велико(м) геитманѣ паноу тарна(в)-ско(м)”⁶⁸; “при велико(м) крали / нше(м) жикгимонт авгѣс и при пнѣ старостѣ / лво(в)ско(м) речены петрѣ борзому”⁶⁹.

Маргіналії також є джерелом історичних відомостей, адже часто важливі події у житті своєї країни читачі книг вважали за потрібне зафіксувати на полях книг. Наприклад, у Мінеї 1543 р. її переписувач Антон Іринкович так згадує про війну, яка, судячи із запису, сильно його вразила: “по лѣты бо(ж)его / наро(ж)нія ти(с)ча па(т)со(т) мѣ го рокоу того рокоу была великаа / воина оу москвѣ с крае(м) по(л)ски(м) жикгимонто(м). а того (ж) ты / рокоу воло(с)кїи побра(л) покоу(т)є и гали(ч) выпали(л) м(с)ца ію(л) [...] / настго пр(о)рку іліи...”⁷⁰ та “того рокоу была великаа воина оу москвѣ. и достали лахове / на москвѣ стародоуба на сѣго мж(ч)ка лоу(п)па и инши(х) замко(в) и того ты(ж) рокоу / выпали(л) воло(с)кїи покоу(т)є и гали(ч) м(с)ца ію(л) въ кѣ на сѣго пр(о)рка іліи. лѣта бо(ж)его / ти(с)чнаго па(т)со(т)наго мѣ рокоу. того рокоу было ве(л)кое кровопролитїє на москвѣ”⁷¹.

Запис у Мінеї 1566 р. згадує, що “Рокѣ по нароженю Спасстела нашего Іс Хс аха слѣжба была / до москви ѣхвала на / се(и)мѣ валномѣ варшавскомѣ / на которомѣ се(и)мѣ тогож рокѣ был / посел прѣскы(и)”⁷².

Читачі іноді фіксували на полях Міней важливі факти з особистого життя, що надає матеріал для вивчення їх побуту та реалій життя. Наприклад, хтось із читачів залишив запис про переведення на нову посаду: “Волею бжїєю и поспѣшеством снѣ его и совершенїем сѣт дѣа / зоставал на кондиції бгѣоавленско(и) Феодор григорович баковецкїи”⁷³. Це могли бути й події з історії шкіл, що існували при церквах, до яких належали книги – “ма(т)вси іванови(ч) прозвиско(м) нетле(н)ны и Родо(м) и(з) ры(х)-ти(ч) и(з) сел(а) / тоу ѣ бгѣоавле(н)а дръжалѣ школѣ ро(к) аѣи”⁷⁴; “Въ школѣ бгѣоавленско(и) за шца тимофеа Игнатїи бѣлатински(и) / мешкал”, “Петро жѣравел мешкалѣ

⁶⁴ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁶⁵ ЛІННБУ, МВ – 421, арк. 10 зв. – 13 зв.

⁶⁶ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

⁶⁷ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 385.

⁶⁸ Там само. – Арк. 172 зв.

⁶⁹ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.; ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.

⁷⁰ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

⁷¹ Там само. – Арк. 385.

⁷² ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁷³ Там само. – Арк. 509 зв.

⁷⁴ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

рок ахпк / мѣа марта”⁷⁵, чи шкільні казуси – “іаковъ че(р)каски бежалъ [?] (у) школь. рокѸ бжиіа Ахае”⁷⁶.

Можливо, саме ті, хто навчався у цих школах, залишили записи на зразок цих: “Бы(л) ту семиш(н) де(м)кови(ч) Споминати его ѡ(к) добро(ѣ) рок бж(и) афві (?)”⁷⁷; “биль ту Стефанъ Покін(у)кы”⁷⁸; “Биль ту на имя Григоріи / Которіи [...]”⁷⁹; “биль тутъ Пе(т)ро / року бжго ахпв м(с)ца [...] жѸраве(л) лахове(ц)ки”; “биль тутъ ивань Тасевичъ (?)”⁸⁰; “Спомина(и)те хто ко(л)векъ / читати бѸде на то(и) / книжици раба Іван / попов [...]”; “По(д)писа(л)ся лавре(н)ти / бережа(н)ски хто тое [...] / читат неха гдѡ бга пр[...] / си(т) [...]”⁸¹.

На Мінеях також училися писати, що пояснює численні проби пера, серед яких є як окремі літери абетки, так і уривки звернень до правлячих на той час осіб (“Jasnie wielmożny a nam wielce miłości panie / Marszallek Hetmanie wielki Koronny. Panie Panie [...]”⁸²), приказки (“Jak rybom volne morze ptał gdzie chce tam lata / Tak mydremu [о]uczyszna iest kazdy [...]”⁸³; “Kto rano wstaie temu pan bog daie / niekohaysie w spanie byse [...]”⁸⁴), звернення до Бога (“Pomoc moia od Pana Boga / stworzył niebo i ziemie [...]”⁸⁵; “Пом(о)литесь [...] БгѸ ншемѸ”⁸⁶), чи традиційне “Попитати пера ци добре Пише”⁸⁷. Є й записи про чийсь життя – “Orodzilem się w Frusiech [?] wysockim mie zwano / Umarlem wmlodym wieku j tu mie pochowano”⁸⁸. Іноді такі навчальні проби написані наполовину літерами латинської абетки, наполовину – кириличної: “Помо(ш) moia od pana Boga кторы(и)...”⁸⁹.

Зустрічаються й повчальні записи – “Нехотѡще гдѸ дати сеж / во старо(с)ти же сло по(с)тигне(т) та”⁹⁰, або ж просто подяки Богові за вдале завершення якоїсь справи – “Слава съвршителью бѸв давшомѸ по началѸ конецъ и кончинѸ / ро(к) бо(ж) ѡхве (?) Иванько Даниєлови(ч) з санака”⁹¹.

Є в покрайніх записах також окремі імена, які ніяк не можна пов’язати з кодексами: “Петро”⁹², “рабѸ бжиіа тимофеи”⁹³, “Стефана зицара”⁹⁴, “Оев(д) пре(з)вите(р)”⁹⁵.

У кодексах, переписаних дяконом Андрієм, вказано, що разом із ними для церкви Богоявлення було переписано ще чотири Мінеї: “исписаны сут сиа книги шесть /

⁷⁵ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁷⁶ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 349 зв.

⁷⁷ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 177 зв.

⁷⁸ Там само. – Арк. 228.

⁷⁹ Там само, вільний аркуш нижнього форзацу.

⁸⁰ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 509.

⁸¹ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 249.

⁸² ЛІМ, Рук. – 62, арк. 375 зв.

⁸³ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 357.

⁸⁴ ЛІМ, Рук. – 61 (60), зворот верхньої дошки.

⁸⁵ ЛІМ, Рук. – 63, зворот верхньої дошки.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 69 зв.

⁸⁸ ЛІМ, Рук. – 63, арк. 37.

⁸⁹ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 1.

⁹⁰ Там само. – Арк. 249.

⁹¹ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 172 зв.

⁹² ЛІМ, Рук. – 63, арк. 325.

⁹³ ЛІМ, Рук. – 62, арк. 1.

⁹⁴ Там само. – Арк. 126.

⁹⁵ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 110 зв.

рекомы мине(и) месе(ч)ны(и)»⁹⁶; «исписаны сиа / книги шесть рекомы мине(и) месе(ч)ны(и)»⁹⁷. Можливо, вони складали повний комплект на 12 місяців (по два місяці в одній книзі). Водночас, переписуючи цілий комплект Міней, Теофіл Дунаєвський не згадав про решту створених ним книг.

Під час церковних візитацій у досліджених кодексах з'явилися записи XIX ст. про приналежність книг тій чи іншій церкві. Три рукописи опинилися у Салашах: «Книга эта минэа мѣсячная / дэкабрь / есть собственностью / Салашской церкви / писана 1616 / з р к д ѿ сотв. свѣта»⁹⁸; «церковь Салашская / св. Миколая»⁹⁹; «Сія книга минеа / за месяць мартъ / есть собственностью / Святоиколаевской / грекоуніатской / прежде (?) монастыр / скои Церкви въ / селе Салашахъ»¹⁰⁰. Можливо, коли велика церква Успіння Богородиці змогла справити для себе нові, друковані Мінеї, вона подарувала старі рукописи біднішим церквам. Очевидно, те ж відбулося і з кодексом з церкви Теодора Тирона.

Оформлення збережених Міней небагате. Ініціали прості, кіноварні, подекуди зі стилізованими рослинними елементами – вусиками, вузликами, листочками. Лише в поодиноких випадках до ініціалів додано цікавіші прикраси, наприклад – серединку літери «О» заповнено тонкими штрихами на зразок тканинного плетива¹⁰¹. Заголовки виконано кіноварною в'язю. У тексті також зустрічаються малюнки руки, що підтримує текст¹⁰².

У Мінеї 1576 р. заставку з рослинними орнаментом (гілочки, листочки) вклеєно зі стародруку¹⁰³.

Зустрічаються також атраментові малюнки на полях. У Мінеї 1576 р. зліва від запису переписувача є перевернутий малюнок – постать чи то в сукні, чи то в рясі. Подібна постать у широкому одязі є і в Торжественнику Мінейному 1603 р. В цій же Мінеї на полях дописано вказівки з порядком читання текстів, на які вказує рука з двома витягнутими вперед пальцями¹⁰⁴. У Мінеї 1566 р. на полі кіноварні вусики, вузлики і завитки утворюють щось схоже на квітку¹⁰⁵.

Кінцівки у досліджених кодексах – текст, що утворює трикутник, повернутий гострим кутом донизу. Тільки у Торжественнику Мінейному такі трикутники оздоблені додатково чотирма крапочками, розташованими під текстом у вигляді ромба та у двох випадках – атраментовими гілочками і квітами¹⁰⁶.

За структурою блоку більшість Міней подібна між собою. У шести кодексах на корінці чітко видно по три бинти¹⁰⁷, відстань між ними – від 8 до 9 см¹⁰⁸. У трьох руко-

⁹⁶ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 262 зв.

⁹⁷ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 111 зв.

⁹⁸ ЛННБУ, МВ–421, вільний аркуш верхнього форзацу. Цікаво, що запис зроблено великими кривими літерами, ніби писала людина, що погано бачить.

⁹⁹ ЛННБУ, МВ – 91, зворот верхньої дошки.

¹⁰⁰ ЛННБУ, МВ – 92, арк. 1–8.

¹⁰¹ ЛІМ, Рук. – 62, Мінея 1543 р. на листопад–грудень, арк. 200.

¹⁰² Там само. – Арк. 257, 283.

¹⁰³ ЛІМ, Рук. – 61 (60), арк. 1.

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 194 зв.

¹⁰⁵ ЛІМ, Рук. – 161, арк. 467 зв.

¹⁰⁶ ЛННБУ, Oss. – 38, арк. 270, 554 зв.

¹⁰⁷ Термінологію стосовно оправ подано за монографією: Гальченко О. М. *Оправи східнослов'янських рукописних книг і стародруків в Україні: історія, структура, опис*. – Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2005.

писах – по чотири бинти, відстань між якими – від 4,5 до 7 см¹⁰⁹. Лише в одному випадку бинти розміщено у заглибленнях, випиляних у блоці¹¹⁰. Торжественник Мінейний 1603 р.¹¹¹ під час реставрації у ХХ ст. було поміщено в оправу з картону і тканини, на корінці якої – чотири фальшиві бинти.

Кількість аркушів у зшитках повністю вдалося порахувати лише у чотирьох рукописах. У Мінеї 1543 р.¹¹² 250 аркушів, 31 зшиток з 8, 6, 9 та 10 аркушів. Тут збереглася нумерація зшитків кириличними літерами. У кодексі 1548 р.¹¹³ 275 аркушів укладено у 35 зшитків, серед яких є зшитки з 12, 4, 8, 3 і 5 аркушів. У рукописі 1705 р.¹¹⁴ 146 аркушів, 25 зшитків по 6, 4 і 8 аркушів. Всі аркуші з лицевого боку пронумеровано справа вгорі кіноварними літерами від *а* до *рмѣ*. У Торжественнику Мінейному¹¹⁵ 555 аркушів, 52 зшитки по 8, 6, 12, 3, 10 та 11 аркушів. Частково збережена нумерація аркушів кириличними літерами.

У Мінеї 1616 р.¹¹⁶ 227 аркушів, кількість зшитків порахувати неможливо через добре збережене кріплення оправы. Але майже повністю (бракує закінчення нумерації шести зшитків) збережена нумерація зшитків кириличними літерами, з якої можна визначити, що у кодексі 34 зшитки, у більшості яких по вісім аркушів, в одному зшитку – п'ять аркушів.

У кодексі 1703 р.¹¹⁷ 367 аркушів, всі вони (з лицевого боку і зі звороту) кожного місяця (окремо для жовтня, окремо – для листопада) пронумеровані кіноварними літерами у правому верхньому кутку: жовтень арк. 1 – *а*, по арк. 185 зв. – *рпѣ*; листопад арк. 186 – *а*, по арк. 366 зв. – *рп*. Кількість аркушів у зшитках можна порахувати лише до арк. 190 (до 46 зшитка). У цих зшитках по 4 аркуші і по 6 аркушів.

Оздоблення оправ львівських Міней також досить типове. Всі оправы не є первинними, про що свідчать обрізані при зміні оправы блоку аркуші або ж невідповідність кріплення оправы до блоку – зайві бинти чи отвори в дошках, пропили для бинтів, що не співпадають з наявними.

Оправу Мінеї 1542–1551 рр.¹¹⁸ на верхній дошці по периметру прикрашено широкою бордюрою рамкою з рослинним орнаментом (дрібні квіти і листочки), в центрі – овальний медальйон із затертим зображенням, можливо – Розп'яттям з пристоячими, видно написи “*IC XC*”, “*MP ΘV*”. Навколо медальйона вільний простір заповнено квітами і листочками з гілочками, по боках розташовано по пташці. В кутках рамки зображення євангелістів. Все тиснення дуже затерте. На корінці шкіра відсутня, на зшитках є п'ять пропиленних смуг для бинтів, що не співпадають з наявними (оправа не є первинною). На нижній дошці відтиснено вузькі бордюрні смужки з тим же рослинним орнаментом, що й на верхній дошці. Від застібок на пробій збереглися лише кріплення з жовтого металу на верхній дошці.

¹⁰⁸ ЛІМ, Рук. – 54 (відстань між бинтами 8,5 см), Рук. – 62 (8 см), Рук. 63 (8,7 см), Рук. – 61 (60) (9 см); ЛННБУ, МВ – 421 (9 см), Oss. – 38 (8 см).

¹⁰⁹ ЛІМ, Рук. – 161 (відстань між бинтами 4,5 см); ЛННБУ, МВ – 91 (7 см), МВ – 92 (6,5 см).

¹¹⁰ ЛІМ, Рук. – 161.

¹¹¹ ЛННБУ, Oss. – 38.

¹¹² ЛІМ, Рук. – 61 (60).

¹¹³ ЛІМ, Рук. – 63.

¹¹⁴ ЛННБУ, МВ – 92.

¹¹⁵ ЛННБУ, Oss. – 38.

¹¹⁶ ЛННБУ, МВ – 421.

¹¹⁷ ЛННБУ, МВ – 91.

¹¹⁸ ЛІМ, Рук. – 54.

На верхній дошці оправи Мінеї 1548 р.¹¹⁹ також рамка з рослинним орнаментом по периметру. В центрі дошки – овальний медальйон із зображенням Розп'яття з пристоячими. Над і під цим медальйоном – по меншому, круглому медальйону, зображення на яких відчитати складно (можливо, на верхньому зображено Вознесіння, а на нижньому – Благовіщення). Всі три медальйони об'єднані рослинним орнаментом в один ромбовидний медальйон. Над медальйоном напівстертий напис – назва книги “[...]АРІИ”, під медальйоном – “ФЕВРҪАРІИ”. Кути рамки заповнені рослинним орнаментом. На корінці відтиснено по три смужки над і під кожним з бинтів і між ними. На нижній дошці вузькі бордюрні рамки з людськими профілями та написами “PARIS”, “VENUS” (ще два записи розчитати не вдалося). Від застібок на пробій збереглися лише кріплення з жовтого металу.

На оправі Мінеї 1543 р.¹²⁰ такі ж рамки з профілями і написами. В центрі верхньої дошки овальний медальйон з ромбовидним рослинним обрамленням та зображенням Розп'яття з пристоячими; читаються написи “ІНЦІ”, “ІС ХС” “НИ КА” “ІУ АН”, “МР ОУ”. У кутках рамки рослинний орнамент. Вільне поле заповнене гілочками з квітами. На корінці відтиснено по три лінії над і під бинтами. На нижній дошці такі ж бордюри, як і на верхній.

Оправу Мінеї 1576 р.¹²¹ прикрашено такою ж рамкою з профілями, як і дві попередні. В центрі верхньої дошки – овальний медальйон із зображенням Розп'яття з пристоячими. Вгорі і внизу – по меншому круглому медальйону із затертим зображенням. Всі три медальйони об'єднано рослинним орнаментом в один ромбовидний медальйон. Над ним розміщено овальний медальйон з трьома постатями, на якому читаються напис “ІС ХС”. Ще один овальний медальйон, який був унизу, вирізано. У кутках рамки – рослинний орнамент. Вільне місце у рамці заповнене квітами. На корінці витиснено по три лінії над і під бинтами. На нижній дошці такі ж бордюри з профілями.

На оправі Мінеї 1566 р.¹²² тиснення є лише на корінці – ті ж три лінії над і під бинтами, доповнені ромбиками.

Мінея 1616 р.¹²³ прикрашена на верхній дошці прямокутною рамкою в центрі. В середині рамки – ромбовидне рослинне тиснення, таке ж – в кутках рамки. Навколо – бордюри з рослинними елементами. На корінці по три лінії над і під бинтами. На нижній дошці в центрі – прямокутна рамка з тонкими лініями всередині, розташованими навхрест. Навколо рослинні бордюри. Обидві застібки на пробій збереглися.

У Мінеї 1703 р.¹²⁴ тиснення на оправі настільки затерлося, що розчитати його неможливо, однак обидві застібки на пробій збереглися. Обріз кодексу пофарбовано синім кольором.

На верхній дошці оправи Мінеї 1705 р.¹²⁵ в центрі витиснено Розп'яття, навколо якого – маленькі квіти. У кутках прямокутної рамки з рослинним орнаментом, що витиснена по периметру дошки – трикутники з квітів і листків. Тиснення на корінці затерте. На нижній дошці витиснено бордюри з геометричним, ромбовидним орнамен-

¹¹⁹ ЛІМ, Рук. – 63.

¹²⁰ ЛІМ, Рук. – 62.

¹²¹ ЛІМ, Рук. – 61 (60).

¹²² ЛІМ, Рук. – 161.

¹²³ ЛННБУ, МВ – 421.

¹²⁴ ЛННБУ, МВ – 91.

¹²⁵ ЛННБУ, МВ – 92.

том та орнаментом з рослин (листочки, квіти). Від застібок на пробій збереглася лише накідна частина на нижній дошці.

Інформацію про варшавську Мінею взято з каталогу церковнослов'янських рукописів, що зберігаються у Польщі, складеного А. Наумовим та А. Кашлеєм¹²⁶. На жаль, у каталозі наведено дуже коротку інформацію про рукопис – лише місце зберігання, час створення, актуальні і старі шифри, описано оправу, стан збереження, коротку історію книги та описово-маргінальні записи.

Можна зробити висновок, що досліджені Мінеї переписувалися духовними особами (лише в одному випадку це зробив писар) при церквах, які їх потребували. З часом, придбавши нові, можливо – друковані книги, львівські церкви продавали старі рукописи малим сільським церквам. Художнє оформлення цих кодексів було створене їхніми ж переписувачами, про що свідчить його простота. Кошти на створення таких книг люди надавали з духовних мотивів – задля спасіння душі та відпущення гріхів. У записках переписувачів зустрічаються традиційні для всіх українських рукописів прохання не проклинати переписувача за помилки, а виправляти їх. Ці ж записи є важливим елементом для вивчення психології середньовічної та ранньомодерної людини – її сприйняття сучасних подій та подій її побутового життя.

MANUSCRIPT MINEYAS CREATED IN LVIV IN THE 16th – BEGINNING OF THE 18th CENTURIES AS A SOURCE OF THE BIBLIOLOGICAL STUDIES

Mariya HOLUB

Ukrainian Catholic University,

17, I. Svetsits'kyi Str., Lviv, 79011, Ukraine, tel. (032) 240-99-40

The publication is devoted to the research of the Cyrillic Mineyas, copied in Lviv in the 16th – beginning of the 18th century, which are now kept in Lviv History Museum, V. Stefanyk National Library of Ukraine in Lviv, the National Library in Warsaw (*Biblioteka Narodowa*), and which serve as a research source for the study of the societies of copyists, buyers, code customer, as well as that of the book block decorative design and structure. In the article a full review of these manuscripts and marginal records is provided, along with their short description.

Key words: manuscript book, Lviv, books copying.

¹²⁶ *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog / opr. A. Naumow, A. Kaszlej. – Kraków: Scriptum, 2004. – S. 288 (одиниця зберігання – BN, акс. 2805).*

* Те, що книги у більшості випадків саме продавали, а не дарували – спостереження В. Я. Фрис у дослідженні над інвентарями Львівського Ставропігійського братства.

**РУКОПИСНЫЕ МИНЕИ, СОЗДАННЫЕ ВО ЛЬВОВЕ
В XVI – В НАЧАЛЕ XVIII вв.,
КАК ИСТОЧНИК КНИГОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

Мария ГОЛУБ

*Украинский католический университет,
ул. И. Свенцицкого, 17, г. Львов, 79011, Украина, тел. (032) 240-99-40*

В публикации рассматриваются кириллические Миней, переписанные в XVI – в начале XVIII вв. во Львове, хранящиеся во Львовском историческом музее, Львовской национальной научной библиотеке Украины им. В. Стефаныка и Народовой библиотеке в Варшаве, как источник для исследования среды переписчиков, покупателей и заказчиков кодексов, оформления и построения книжного блока. Проведен осмотр этих рукописей, маргинальных записей, поданы их краткие описания.

Ключевые слова: рукописная книга, Львов, переписывание книг.

Стаття надійшла до редколегії 29.08.2008

Прийнята до друку 27.03.2009